

Процеси централізації та децентралізації світу в теоретичному дискурсі

Ірина Алексеєнко,
доктор політичних наук,
завідуюча кафедрою теорії та історії держави і права
Запорізького національного технічного університету

Співіснування двох протилежних тенденцій (централізації і децентралізації) стало ключовою характеристикою нової парадигми суспільного розвитку – процесу глобалізації. Ідеї про неминуче формування до 2000 року „світової держави” у формі безконфліктного і справедливого єдиного суспільства гуманізму в 1990-х роках не виправдалися. Ескалація військових конфліктів у світі породила почуття песимізму: з’явилися прогнози про поступове занурення світу в хаос, який настане внаслідок послаблення державних механізмів та інтенсифікації релігійних і етнічних конфліктів [2]. Сценарії переходу до гуманнішого і справедливішого інформаційного суспільства змінилися на сценарії розколу цивілізацій.

Найбільш відомими прогнозами щодо „нового світового безладу” стали концепція „зіткнення цивілізацій” С. Хантінгтона [8, с. 33 - 34] і теорія нових воєн між регіонами, що належать до першої, другої і третьої хвиль технологічної революції Е. Тоффлера [7, р. 45]. Не світова безконфліктна взаємозалежність, а жорстоке з’ясування взаємин між цивілізаціями у ХХІ столітті – ось прогнози, сформульовані у цих працях.

Отже, на початку 1990-х років особливої популярності набуває сценарій неминучих конфліктів між блоками держав, що репрезентують різні культурно-цивілізаційні спільноти.

До кінця ХХ століття визначальною характеристикою досліджень щодо перспектив суверенної держави стає суперечливість процесу глобалізації, який, попри очікування, одночасно інтегрує і роз’єднує народи. Відтак національна держава, з одного боку, втрачає низку своїх функцій, насамперед в економічній сфері, проте не зникає зі світової арени, а в певному розумінні навіть посилюється як єдиний легітимний актор і

набуває все більшої ваги в системі міжнародних відносин, які невпинно ускладнюються.

Динамічно інтегрується світова економіка. Її актори (великі ТНК і міжнародні фінансово-кредитні організації) пропонують нове розуміння ролі національної держави в умовах глобалізації. Суспільство справді стає дедалі відкритішим, але й не відмовляється від принципу суверенітету. Щоб утримати свої позиції в умовах глобалізації, держава має успішно інтегруватися в сучасну ситуацію. Аби продемонструвати свою конкурентоспроможність з іншими інститутами глобального мегасуспільства, яке формується, вона повинна стати ефективною, демократичною сервісною службою глобального громадянського суспільства. Такий неоліберальний сценарій пропонувався для виходу суверенної держави з кризи. На думку багатьох дослідників, держава має освоїти новітні технології корпоративного менеджменту і передові методи надання послуг населенню, здійснити демократизацію форм взаємодії з громадянським суспільством, а також децентралізацію структур управління, включаючи створення приватних агентств, яким делегуватимуться певні функції з обслуговування громадян і корпорацій.

Отже, державі за цим сценарієм відводиться роль координатора дій економічних структур і соціальних інститутів, але основним її завданням стає „управління”. Водночас, за оцінкою К. Мерфі, 1990-і роки засвідчили, що в межах глобального управління жодного глобального „зрушення влади” від урядів національних держав до якоїсь нової наднаціональної структури міжнародного управління не спостерігається. Скоріше йдеться про фундаментально нову тенденцію світового розвитку: на глобальному рівні „часткою” влади володіють і держави, і транснаціональні утворення. Це передусім:

- приватні агентства, які оцінюють платоспроможність, вони нав’язують свою політику урядам на всіх рівнях;
- взаємозалежні глобальні олігополії в страховому бізнесі, бухгалтерській справі та висококласному консалтингу, що здійснюють аналогічний регулюючий вплив;
- різні глобальні та регіональні картелі в промисловості – від видобувних галузей до виробників електроенергії;
- специфічна комбінація регулювання олігополії, що управляє глобальними телекомунікаційними мережами, включаючи й Інтернет.

Крім того, істотно зріс вплив таких центрів влади, як інтегрована на міжнародному рівні мафія; вузьке коло економістів, що визначає норми своєї професії, а відтак справляє регулюючий вплив на міністерства фінансів, найвпливовіші міжурядові органи і приватні структури [5, р. 794].

Отже, на думку adeptів економічної глобалізації, в найближчому майбутньому зміниться сама природа національної держави. Вона все

Ірина Алексеєнко

більше поводитиметься лише як одна з форм комерційної організації, однак це не означатиме втрату нею суверенітету.

Водночас усі потоки капіталів, що постійно зростають, і товарів, що перетинають національні кордони, вимагають створення координуючих органів на наднаціональному рівні, однак не у вигляді „світового уряду”, а у вигляді колективних дій урядів кількох держав.

Ця модель, запропонована німецьким політологом У. Беком, ґрунтується на ідеї транснаціональної держави, тобто спільноти держав, які об'єдналися „у відповідь на глобалізацію і розвивають завдяки цьому свій регіональний суверенітет та ідентичність за межами національного” [1, с. 230]. Лише об'єднуючись, держави можуть бути спроможними відродити свій суверенітет у структурі світової спільноти і світового ринку: це буде суверенітет нового типу – „обмежений суверенітет кооперації”. „Це означає, що національно-державні актори отримують простір для політичного організаційного формування тією мірою, у якій їм поталанить збільшити економічне і суспільне багатство шляхом транснаціональної кооперації. Отже, транснаціональні держави є глобальними торговельними державами, які, відмовившись від ексклюзивного територіального принципу, розпрощалися при цьому і з пріоритетом геополітичних розрахунків” [1, с.231]. За такої форми державної кооперації війни стають економічно не вигідними, на відміну від того, як це могло бути для ізольованих одна від одної держав, якщо тільки вони не потрапляють до сфери інтересів якогось іншого воєнного союзу.

Політична архітектура транснаціональних держав базується на принципі правового пацифізму і федералістському принципі державного контролю. Перший припускає створення міжнародних правових інстанцій, без яких неможливе врегулювання транснаціональних конфліктів мирними засобами. Другий необхідний для горизонтального розподілу влади, оскільки якась наднаціональна інстанція, що контролює держави згори, може виявитися монополізованою одним з урядів, що призвело б до створення тиранічного формування.

Отже, сценарій У. Бека припускає одночасно і відмову від деяких суверенних прав з боку держави в їх традиційному розумінні, і одержання нових владних повноважень на основі транснаціональної кооперації. Саме ці тенденції можна спостерігати у формуванні Європейського Союзу, що, на думку дослідника, може стати зразком для держав у інших економічних регіонах.

Сценарій У. Бека підкреслює амбівалентність процесу глобалізації, який подвійно впливає на державний суверенітет. Цю особливість чітко сформулював Дж. Розенау, означивши її як „фрагментативну динаміку”, що означає формування і зміцнення блоків і союзів національних держав (інтеграційний процес) за триваючої фрагментації політичної карти світу і процесу утворення нових держав [6, р. 225 - 226]. Сценарій Дж. Розенау припускає співіснування і доцентрових, і відцентрових тенденцій, що

призводитимуть до утворення складних ієрархічних союзів, основним актором яких проте залишиться держава, оскільки формування єдиного глобального управління не передбачається в найближчому майбутньому.

Такий сценарій відповідає терміну „глокалізація”, що використовується дослідниками для означення глобальних і локальних процесів не як протидіючих, а як взаємозалежних і таких, що впливають одне з одного. „Глокалізація” відображає діалектичність процесів, що відбуваються у світі, а зовсім не приведення до однозначної логіки розвитку капіталу в економічній науці. Тому універсальність зовсім не суперечить партикуляризму, централізація – децентралізації, взаємозалежність – прагненню до автономії.

Отже, глобалізація і посилення державних амбіцій мають спільні корені, взаємно перетинаються і підтримують одне одного. Для того, щоб вільно пересуватися у світі і без перешкод досягати своїх цілей, глобальні фінанси, торгівля, інформація потребують політичної фрагментації світу. Вони зацікавлені у збереженні фікції суверенітету слабких держав, тобто в тому, щоб вони були одночасно і слабкими, і суверенними.

Таким чином, інтеграція, фрагментація, глобалізація і „територіалізація” світу взаємозалежні, вони – складові одного процесу, а тому доречно застосувати термін „глокалізація” як назву одного з можливих сценаріїв розвитку державного суверенітету в майбутньому.

Сучасна політична наука поступово звільняється від оптимістичних ілюзій 1980-х років, коли шлях до безкризового універсального суспільства вважався неминучим. Нині основою глобальних прогнозів, особливо довготермінових, є думка про суперечливість тенденцій цивілізаційного розвитку. Не відмовляючись від ідеї поступового формування єдиної всепланетарної цивілізації, дослідники зазначають, що цей процес відбуватиметься надзвичайно складно, прагнення до пошуку нової ідентичності в умовах глобальної трансформації призведе до посилення сепаратистських і відцентрових тенденцій: „Чим сильніші тенденції до універсалізації й уніфікації зовнішніх сторін життя, тим сильніше люди дорожать такими внутрішніми характерологічними компонентами свого народу, як традиції, релігія, мова, культура тощо... Єдиний світовий порядок можливий тільки як відкритий, динамічний простір для вільного співіснування різнорідних культур, релігій, форм світорозуміння” [4, с. 31 -32].

Незважаючи на те, що економічна і технологічна глобалізація роблять світ все більш взаємозалежним і інтегрованим, державний суверенітет зберігає свою значущість як необхідна умова для самовираження і самовизначення на світовій арені. Особливо це стосується молодих держав, для яких закріплення суверенної ідентичності життєво необхідне. Для держав з провідними позиціями у світі суверенітет у традиційному розумінні багато в чому є історично віджитою формою, яка обумовлює

появу нових владних структур, спроможних розв'язувати проблеми на новому, недержавному рівні. Тому говорити про повне й остаточне зникнення державного суверенітету не наважується жоден з глобальних „сценаристів”. У більш загальному вигляді всі довгострокові прогнози тією чи іншою мірою підтримують основну тенденцію трансформації суверенних держав у світі, де співіснуюватимуть різні рівні владних структур – глобальний (наднаціональні міжнародні організації, покликані вирішувати питання, що стосуються всього людства), локальний (міське самоврядування, автономія), державний (державні органи перебирають на себе вирішення завдань правового регулювання відносин у глобалізованому суспільстві) і недержавний (різні громадські й економічні організації, що справляють дедалі більший вплив на світ політичного).

Отже, суверенна держава й у XXI столітті відіграватиме провідну роль у міжнародних відносинах. Однак з'являтимуться й нові актори, вплив яких на політичні процеси зростатиме. „Ми перебуваємо на шляху, що веде в далекій перспективі до транснаціонального світу, в якому держави і народи збережуть за собою істотну роль, важелі і функції” [3, с. 135].

Загалом картина майбутнього світопорядку видається сучасним дослідникам досить суперечливою: і небезконфліктною, і більш справедливою, аніж попередні епохи. Відтак пошуки альтернативних шляхів розвитку стають одним з магістральних напрямів політико-правової науки.

Література:

1. **Бек У.** Что такое глобализация? / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
2. **Brzezinsky Zb.** Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21 Century. – N.Y., 1993. – 213 p.
3. **Гаджиев К. С.** Геополитика. – М., 1997. – 317 с.
4. **Гаджиев К. С.** Конец евроцентрического мира и новая конфигурация геополитических сил. – М., 1993. – 296 с.
5. **Murphy C. N.** Global governance: poorly done and poorly understood // Intern. affairs. – L., 2000. – Vol. 76, № 4. – P. 654 – 794.
6. **Rosenau J. N.** New Dimension of Security: The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics // Security Dialogue. – 1994. – Vol. 25, September. – P. 215 – 292.
7. **Toffler A.** War and Anti-War. – N.Y., 1992. – 245 p.
8. **Хантингтон С.** Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка // Pro et Contra. – 1997. – № 2. – С. 131 – 158 с.